

BARBARA WIĄCEK

STAŁA EKSPOZYCJA MUZEUM ARCHEOLOGICZNEGO W GDAŃSKU

Stała ekspozycja Muzeum Archeologicznego w Gdańsku „Pradzieje Pomorza Wschodniego” istnieje od roku 1961. Historię powstania i rozwoju Muzeum oraz działalność naukowo-oświatową szeroko przedstawiła A. Łuka w naszym muzealnym wydawnictwie „Pomerania Antiqua”¹.

Wystawa eksponowana jest w czterech salach mieszczących się na I i II piętrze gmachu i podzielona została na dwie części: „Pomorze w starożytności” i „Pomorze we wczesnym średniowieczu”. Niewielkie pomieszczenie na parterze przeznaczone jest od roku 1966 na wystawy czasowe. Do chwili obecnej mieściły się w nim dwie ekspozycje: „Biskupin — osiedle obronne sprzed 2500 lat” oraz „Ozdoby i zdobnictwo na Pomorzu Wschodnim”, cieszące się dużym zainteresowaniem. Natomiast w hallu znajduje się paneau ze zrekonstruowanym grodem i podgrodzem gdańskim (ryc. 1).

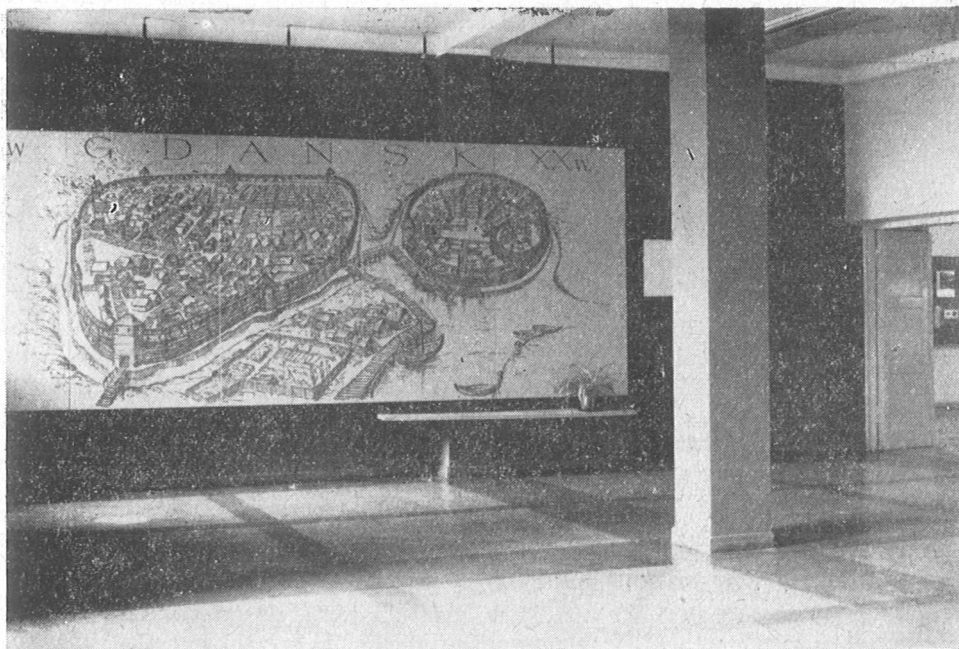
Dużą trudnością w zorganizowaniu wystawy stałej był brak zabytków, które gromadzone od lat kilkudziesięciu w Gdańskim Muzeum Archeologicznym podzieliły w czasie drugiej wojny światowej los wielu innych dóbr kulturalnych i zaginęły bezpowrotnie. Tylko dzięki szeroko zakrojonym badaniom prowadzonym w latach 1948—1962 na terenie grodu gdańskiego przez Stację Archeologiczną IHKM PAN w Gdańsku oraz wzrastającej z roku na rok akcji ratowniczej prowadzonej na obszarze Pomorza Wschodniego od roku 1953 przez Muzeum Archeologiczne w Gdańsku i Konserwatora Zabytków Archeologicznych na województwo gdańskie udało się przedstawić w sposób możliwie wyczerpujący niektóre etapy rozwoju plemion osiadłych na Pomorzu w starożytności i we wczesnym średniowieczu.

Pierwsza część ekspozycji zatytułowanej „Pomorze w starożytności” obejmuje dwa długie okresy — epokę kamienia i brązu. Duże plansze i mapy zawieszone na ścianie podają informacje o sytuacji klimatycznej w Europie, pojawieniu się tam pierwszego człowieka i o najstarszym osadnictwie w Polsce. Zaludnienie Pomorza dopiero w środkowej epoce kamienia, to jest około 14 000 lat p.n.e., tłumaczy mapa podająca zasięg zlodowaceń Polski. Zawie-

¹ A. Łuka, *Działalność Muzeum Archeologicznego w Gdańsku w latach 1953—1963*, „Pomerania Antiqua”, [t. I], 1965, s. 9—47.

szona obok fotografia ukazuje najstarsze zabytki rogowe datowane na lata ok. 9000 p.n.e.

Eksponowane w trzech poziomych gablotach zabytki i materiały pomocnicze w postaci tekstów i mapek zapoznają z pradziejami omawianego terenu w epoce kamienia. W pierwszej gablocie, poświęconej mezolitowi (14 000—4000 lat p.n.e.), tekst przedstawia warunki klimatyczne, a mapa rozmiesz-



Ryc. 1. Paneau ze zrekonstruowanym grodem i podgrodzem gdańskim w hallu Muzeum.

1. Paneau of reconstructed castle and surroundings of Gdańsk in the Museum hall.

czenie stanowisk osadniczych. Następnie ukazany jest sposób zdobywania krzemienia zarówno miejscowego z powierzchni pól żwirowych i kamiennistych plaż, jak i sprowadzanego z kopalni w Orońsku. Rysunki pokazują obróbkę krzemienia oraz rycie ornamentów na kościach. Podstawowe zajęcia mezolitycznej ludności — myślistwo i rybołówstwo ilustrują główne typy krzemiennych narzędzi używanych przez myśliwych oraz fotografia haczyka kościanego i wiosła. Kulturę tardenoawską znaną z osady w Ostrowiu (pow. pucki) i Orlu (pow. wejherowski) reprezentują krzemienne przedmioty w postaci rdzeni, wiórów, skrobaczy, grocików oraz kościany rytec z Orla. Dwie następne gabloty zapoznają z nowymi zdobyczami cywilizacji na Pomorzu w neolicie (4000—1800 lat p.n.e.) pod wpływem przybyłych z kręgu nadnadańskiego gromad rolników i hodowców. Duży nacisk został położony na wysoki poziom obróbki kamienia — piłowanie, gładzenie i wiercenie otworów. Eksponowane narzędzia i broń — topory, siekierki, sztylety, groty oszczepów, sercowate grociki strzał łuku — w pełni tę umiejętność potwier-

dzają. Uwagę zwraca tu czaszka żubra i młot kamienny znaleziony w torfowisku w Grabowie (pow. Starogard), które stanowią resztki ciekawego odkrycia w postaci szkieletu żubra i człowieka. Ten ostatni trzymał w prawej ręce topór krzemienny. Odkrycie to ilustruje tragiczny epilog polowania sprzed kilku tysięcy lat. Następnie omówione zostało budownictwo (rekonstrukcja chaty kultury ceramiki sznurowej z Suchacza w pow. elbląskim), rolnictwo (narzędzia — radło, motyki, sierp oraz fotografia współczesnej uprawy motykowej w Azji), tkactwo (fragment maty z trzciny i łyka lipowego) oraz najstarsze garncarstwo (naczynia kultury ceramiki sznurowej zachowane w całości i fragmentarycznie wraz z planszą pokazującą motywy zdobnicze). Dalej krzemień pasiasty z Krzemionek Opatowskich, dwie siekierki i mapka tego typu znalezisk w Polsce informują o miejscu pochodzenia i rozprzestrzeniania się surowca w neolicie. Krótki tekst omawia zajęcia ludności przynależącej do grupy rzucewskiej, a zamieszkującej nad Zatoką Gdańską i Zalewem Wiślanym. Epokę kamienia zamyka kultura duchowa. Na plan pierwszy wysuwają się neolityczne wyroby bursztynowe z okolic Sobieszewa oraz fotografia zaginionej bursztynowej figurki dzika z Gdańska.

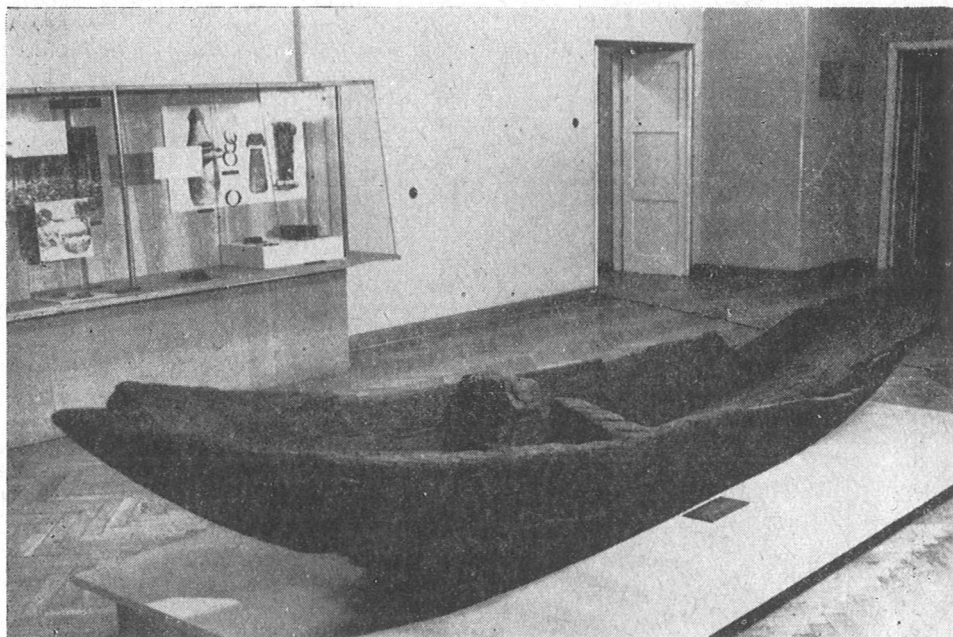
Dalszą część sali zajmuje epoka brązu i kultura łużycka do IV w. p.n.e. Wczesną epokę brązu (lata 1800—1300 p.n.e.) reprezentuje mapa z rozmieszczeniem kultur II okresu brązu na ziemiach polskich oraz wyroby brązowe (narzędzia, ozdoby z berłem sztyletowym z Mierzyszyna w pow. gdańskim na czele). W miarę obszernie została potraktowana kultura łużycka (lata 1300—400 p.n.e.). Mapy pokazują granice tej kultury w IV okresie brązu, jak też liczbę stanowisk na Pomorzu, a zabytki przedstawiają gospodarkę: rolnictwo (wykaz szczątków roślinnych pochodzących z grodów łużyckich i fotografia radła), hodowlę (kości zwierząt domowych) i myślistwo (scena polowania z popielnicy). Dalej omówiona została, wysoko rozwinięta w grupie kaszubskiej, metalurgia. Pokazano tu zarówno szereg brązowych przedmiotów, jak i kopie glinianych form odlewniczych i dmuchawki do podsycania ognia oraz garncarstwo (trzy naczynia z osad).

Sygnałem akumulacji dóbr w rękach rodów czy jednostek są skarby znane między innymi ze Skowarcza w pow. gdańskim, Przesławic w pow. grudziądzkim czy Kopaniewa w pow. łęborskim. Ten ostatni skarb został złożony w kłodzie drewnianej odkrytej w torfowisku. Wzrastający poziom gospodarki ludności kultury łużyckiej umożliwia jej nawiązywanie kontaktów wymiennych nawet z dalszymi krajami, o czym świadczy wspomniany skarb.

Następnie przedstawiony został rozwój osadnictwa i osiedli obronnych udokumentowany mapą grodów kultury łużyckiej z wczesnej epoki żelaza. Temat ten uzupełnia między innymi model Biskupina wraz z fotografią przekroju wału w Tolkmicku (pow. elbląski). Uwagę zwracają dwa brązowe miecze i siekierka. Ostatnia gabłota poświęcona jest obrządkowi pogrzebowemu i zdobnictwu. Popielnica wypełniona spalonymi kośćmi ludzkimi zapowiada wprowadzenie nowej formy pochówku — ciałopalenia. Fotografie pokazują tak charakterystyczne dla obszaru Pomorza formy grobów — kurhany, a gliniane naczynia-przystawki reprezentują dary grobowe. Dalej szereg brązowych ozdób; jak naszyjnik, bransolety, naramienniki, mówią o wysoko rozwiniętym zdobnictwie. Na środku sali stoi czółno wykonane z jednego pnia drzewa pochodzące z terenu Pomorza (ryc. 2).

Następna sala poświęcona jest wczesnej epoce żelaza — kulturze pomorskiej i wenedzkiej. Zabytki, mapy, teksty — wyeksponowane w gablotach

stojących rzędem — przedstawiają historię ludności kultury pomorskiej od VII do II w. p.n.e. Krótkie teksty zapoznają zwiedzających z pojawianiem się w Europie żelaza (jego kolebką, rozpowszechnieniem, obróbką), z granicami terytorium zamieszkanego przez wyżej wzmiankowany lud i ekspansją tej grupy na południowe połacie kraju. Natomiast dwie mapy zaznaczają ze stanowiskami okresu Hallstatt C i D odkrytymi na Pomorzu Wschodnim.



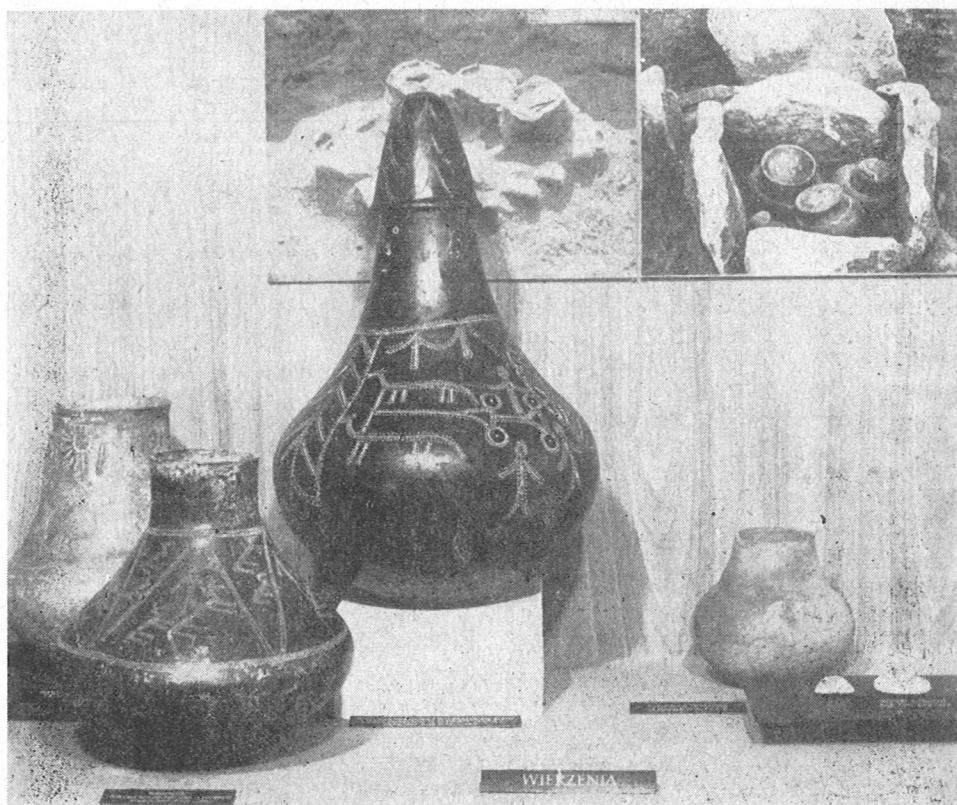
Ryc. 2. Łódź dłubanka pochodząca z terenu Pomorza Wschodniego — fragment ekspozycji stałej.

2. Dug-out boat from Eastern Pomerania — fragment of permanent exhibition.

Nieliczne w kulturze pomorskiej przedmioty żelazne, wyłożone w gablocie, sygnalizują pojawienie się na Pomorzu nowego metalu, a grupa popielnic twarzowych — zmianę ceramiki sakralnej. W dalszej partii gabloty eksponowane są zajęcia Pomorzan, jak: rolnictwo (odciski zboża i grochu na ułamkach naczyń), myślistwo (sceny polowania z inkrustowanych popielnic) i budownictwo (model popielnicy domkowej i rysunek przedstawiający rzut poziomy domu podcieniowego). Następnie przedstawiona jest gospodarka domowa. Reprezentują ją naczynia zasobowe i stołowe (w tym również dziecięce), model pionowego warsztatu tkackiego oraz gliniany przęślik. Ciekawie prezentuje się metalurgia, której tradycje, jak objaśnia tekst, nawiązują do wcześniejszej grupy kultury łużyckiej. Okazałe ozdoby brązowe — napierśniki z klamrami, bransolety, kolczyki z łańcuszkami i szklanymi paciorkami, nagolennik oraz narzędzia — siekierki, dłuto, szczypce — dobitnie świadczą o wysokiej technice metalurgicznej. Ekspozycję brązów uzupełniają zdjęcia ozdób zaginionych w czasie ostatniej wojny. Kontakty handlowe Pomorza

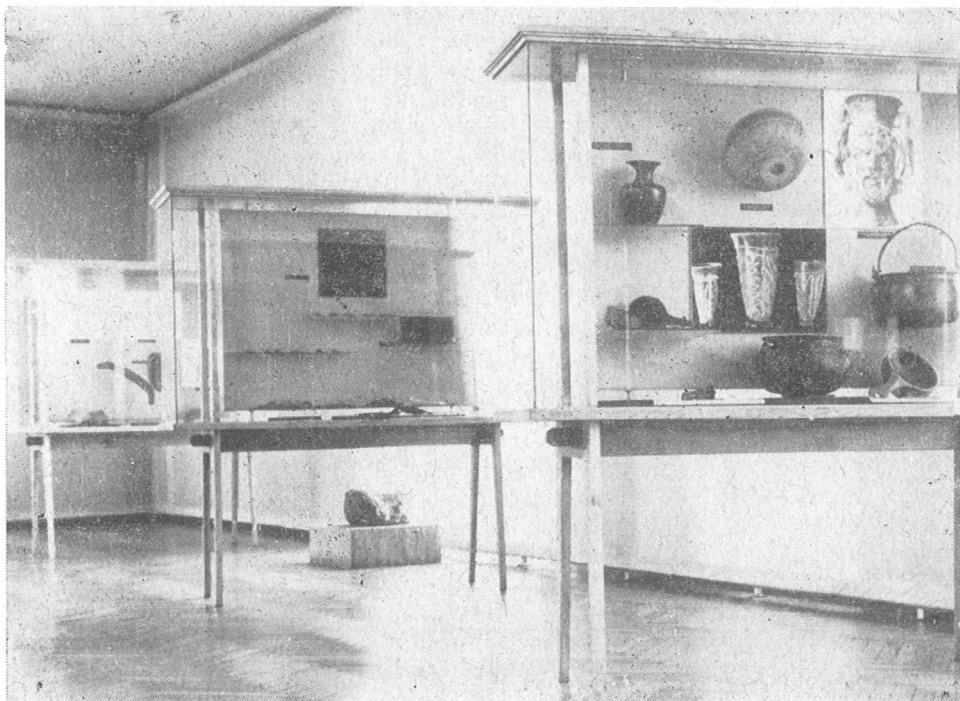
Wschodniego z innymi krajami ukazują: mapa Europy z rysunkami importów wskazującymi miejsce ich pochodzenia oraz oryginalne przedmioty importowane, jak brązowa situla, naszyjnik skośnie żłobkowany oraz szklane paciorki.

Obszernie omówiony jest obrządek pogrzebowy i wierzenia. Na plan pierwszy wybijają się tak charakterystyczne dla pomorskiej kultury popielnice twarzowe, zwłaszcza zdobione scenami wyrażającymi polowanie czy jazdę zmarłego w zaświaty (ryc. 3). Wiara w siły przyrody wyrażona jest w rysunku gwiazd i słońca na popielnicy z Sopotu. W celach porównawczych eksponowane są fotografie popielnic etruskich i autentyczna popielnica z Troi. Prócz ceramiki sakralnej typowej dla okresu Hallstatt D wystawione są także popielnice z wczesnego i środkowego okresu lateńskiego, między innymi zdobione u nasady szyjki guzkami. Dary grobowe reprezentują kościane i brązowe ozdoby. Trzy fotografie ilustrują fazy rozwojowe grobów kultury pomorskiej: popielnicowych, skrzynkowych i obwarowanych. Dopełnienie ekspozycji dotyczącej obrządku pogrzebowego stanowi rodzinny grób skrzynkowy sprzed



Ryc. 3. Grupa popielnic twarzowych kultury pomorskiej — fragment ekspozycji stałej.

3. Group of face urns from Pomeranian culture — fragment of permanent exhibition.



Ryc. 4. Fragment ekspozycji stałej dotyczącej okresów późnolateńskiego i rzymskiego.

4. Fragment of permanent exhibition covering late La Tène and Roman periods.

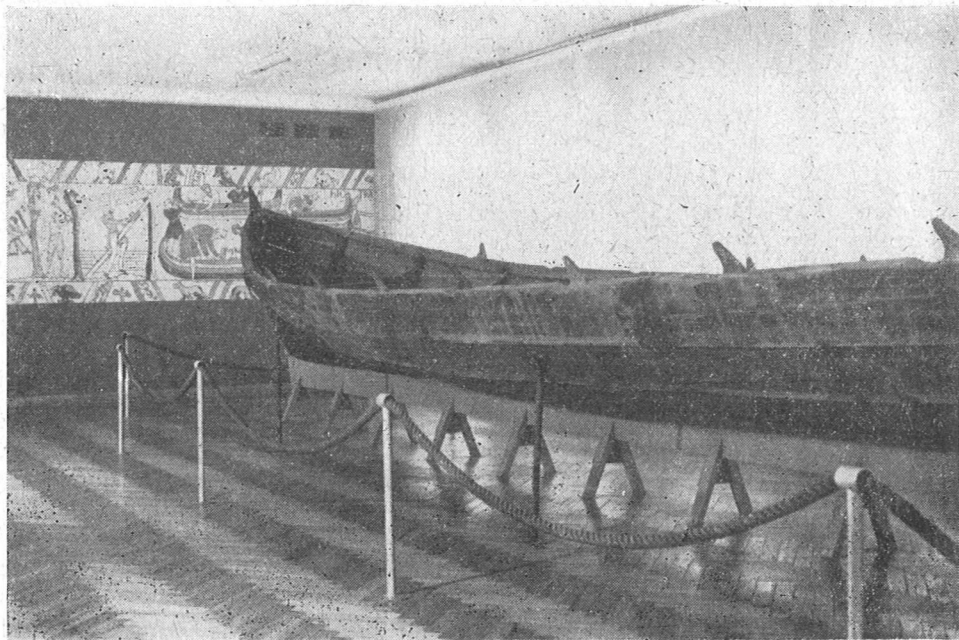
2500 lat odkryty w Igrzycznej w pow. wejherowskim, zawierający trzy naczynia.

Pozostała część sali poświęcona jest okresom późnolateńskiemu i rzymskiemu (I w. p.n.e. — IV w. n.e.). W trzech wolno stojących pionowych gablotach omówiony jest rozkwit osadnictwa, rozwój rzemiosł i ośrodków produkcyjnych oraz handel z imperium rzymskim. Informacji o słowiańskich mieszkańcach Pomorza udzielają przekazy z antycznych źródeł pisanych oraz mapa według Tacyty ukazująca usytuowanie Wenedów wśród innych plemion. O rozkwicie osadnictwa we wzmiankowanym okresie mówi mapa z ujętymi na niej licznymi stanowiskami archeologicznymi. Budownictwo reprezentuje fragment chaty z Jastarni z dwoma paleniskami i śladami po słupach oraz rekonstrukcja analogicznego budynku z Bystrzcy w pow. kwidzyńskim. Omówiony jest także rozwój rzemiosł i powstanie pierwszych ośrodków produkcyjnych zarówno na Pomorzu, jak i na terenie całego kraju. Ilustracją tego tematu są fotografie i rekonstrukcje piecy do wypalania wapna pochodzących z Pruszcza Gdańskiego i Kościelnej Jani w pow. starogardzkim, rekonstrukcja pieca hutniczego z Igołomii i żelazne przedmioty (narzędzia, broń, części stroju), wyroby brązowe (fibule, bransolety, igły, ostroga) mówiące o rozwoju metalurgii kolorowej. Na plan pierwszy wysuwa się, umieszczona między gablotami, dolna część żarna rotacyjnego — najwcześniejszy tego typu okaz znaleziony na Pomorzu.

Na szczególną uwagę zasługuje gablota, w której eksponowane są kontakty handlowe z imperium rzymskim. Mapy informują o przebiegu szlaków handlowych — morskich i lądowych — w Europie i o rozmieszczeniu skarbów rzymskich na Pomorzu, a tekst — o wymianie towarowej. Najlepszą ilustrację przedmiotu handlu stanowi surowiec bursztynowy oraz importy rzymskie w postaci monet (brązowe sesterce z II w. n.e. znalezione w Gdańsku na dnie Wisły), kolii szklanych paciorków (Lubowidze w pow. lęborskim i Malbork), brązowych naczyń (Mściszewice w pow. kartuskim, Leśno w pow. chojnickim i in.), szklanych pucharków (fotografia) oraz tzw. terra sigillata (Leżno, pow. chojnicki) pochodzące z nadreńskich prowincji (ryc. 4).

W dalszym ciągu omawiane jest garncarstwo z wykazaniem wpływów rzymskich przejawiających się zarówno w formie, jak i ornamentyce naczyń. Uwagę zwraca tu popielnica z Gołębiewa Wielkiego w pow. gdańskim zdobiona plastycznym ornamentem figuralnym i rysunkami meandra. Przykładem powstawania garncarskich ośrodków produkcyjnych na ziemiach polskich jest model pieca do wypału naczyń z Igołomi w pow. miechowskim.

Okres późnolateński i rzymski kończy się omówieniem kultury duchowej. W zakres tego zagadnienia wchodzi zdobnictwo widoczne na ceramice i wyrobach metalowych, wierzenia (rytualne niszczenie darów grobowych) oraz obrządek pogrzebowy (fotografie grobów jamowych z Rumii w pow. wejherowskim z wyposażeniem biednym i bogatym, wraz z zespołem przepalonych przedmiotów, głównie paciorków szklanych).

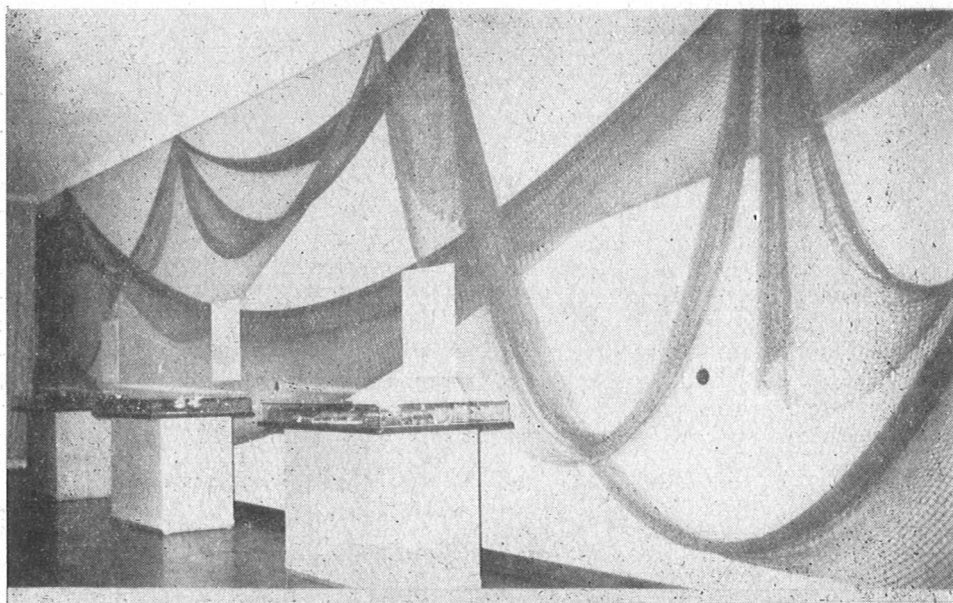


Ryc. 5. Wczesnośredniowieczna łódź klepkowa z Gdańska-Oruni — fragment ekspozycji stałej.

5. Early Middle Ages stave boat from Gdańsk-Orunia — fragment of permanent exhibition.

W krótkim zarysie eksponowany jest pobyt Gotów i Gepidów na Pomorzu (fotografia kręgu kamiennego z Odrów w pow. chojnickim i zespół zabytków grobowych) oraz okres wędrówek ludów reprezentowany brązową misą z Pruszcza Gdańskiego i metalowymi ozdobami.

Część dotycząca wystawy „Pomorze we wczesnym średniowieczu” eksponowana jest w dwóch salach na II piętrze Muzeum. Bogate zbiory obrazują hi-



Ryc. 6. Fragment ekspozycji stałej przedstawiającej gdańskie rybołówstwo.

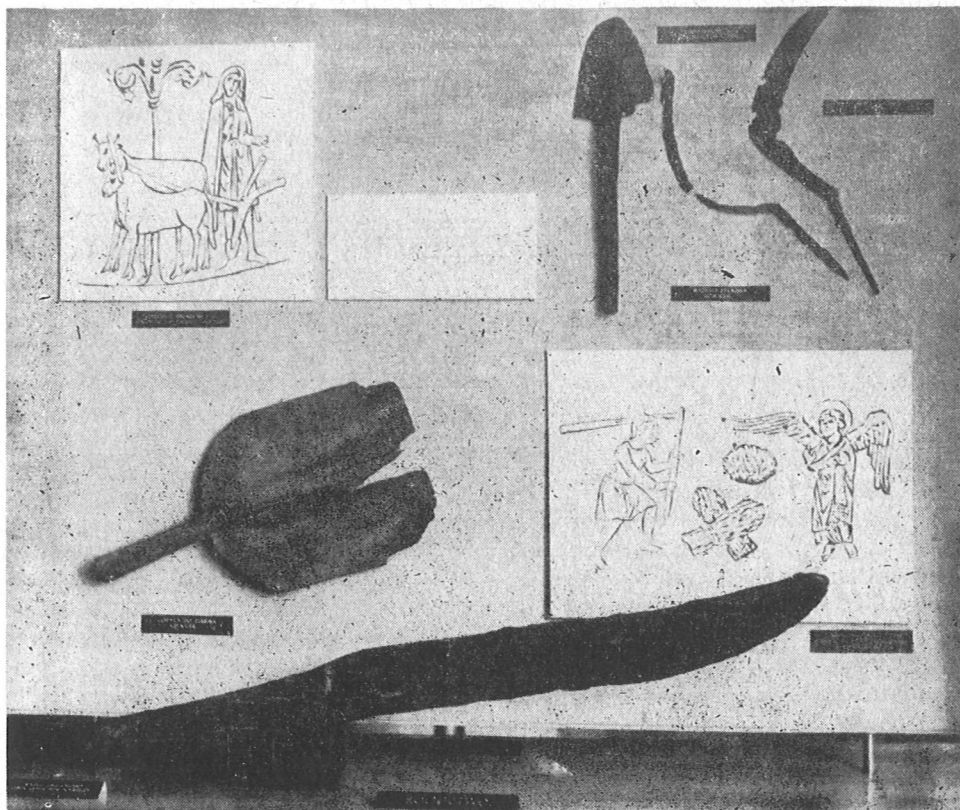
6. Fragment of permanent exhibition illustrating Gdańsk fishery.

storie grodu gdańskiego od chwili jego założenia, to jest od drugiej połowy X w. do roku 1308, na tle ówczesnej sytuacji polityczno-ekonomicznej Pomorza Gdańskiego. Na ekspozycję składają się zabytki pochodzące z badań wykopaliskowych prowadzonych w Gdańsku oraz na innych stanowiskach wczesnośredniowiecznych omawianego terenu, wśród których wybijają się licznie dobrze zachowane wskutek sprzyjających warunków glebowych zabytki wykonane z materiałów organicznych (drewniane, skórzane, lniane, rogowe i kościane). Wykorzystane są również najwcześniejsze źródła pisane i ikonograficzne. Silnie zaakcentowany został słowiański charakter kultury materialnej i duchowej Pomorza.

Ekspozycja pierwszej sali uwypukla portowy charakter grodu gdańskiego oraz zajęcia związane z gospodarką morską. Na plan pierwszy wysuwa się zrekonstruowana, blisko 13 metrów licząca, słowiańska łódź klepkowa z końca XII w. odkryta w Gdańsku-Oruni, wypełniająca znaczną część sali i ilustrująca wysoki poziom szkutnictwa (ryc. 5). Wiadomości o szkutnictwie uzupełniają dalsze materiały: fragment włosa, kleпка poszycia łodzi, łódeczki z kory oraz mapka informująca o liczbie odkrytych na Pomorzu łodzi. Następnie omówione zostało wykonywane przez znaczną część mieszkańców grodu

zajęcie — rybołówstwo. W gablocie pokazane są narzędzia rybackie: przybory do łowienia ryb, pływak z kory znaczone merkami, fragmenty lin, kleszczki itp. Jeden z efektowniejszych akcentów wystawy stanowi niewątpliwie gablota zawierająca wyroby bursztynowe, zarówno surowiec, jak też ozdoby, kostki do gry, krzyżyki, amulety i figurki zwierząt. Dekoracyjnymi elementami sali, pokreślającymi związek Gdańska z morzem, są rozwieszone rybackie sieci (rys. 6) oraz kolorowe malowidło przedstawiające budowę łodzi oparte na motywie dywanu z Bayeux z XI w.

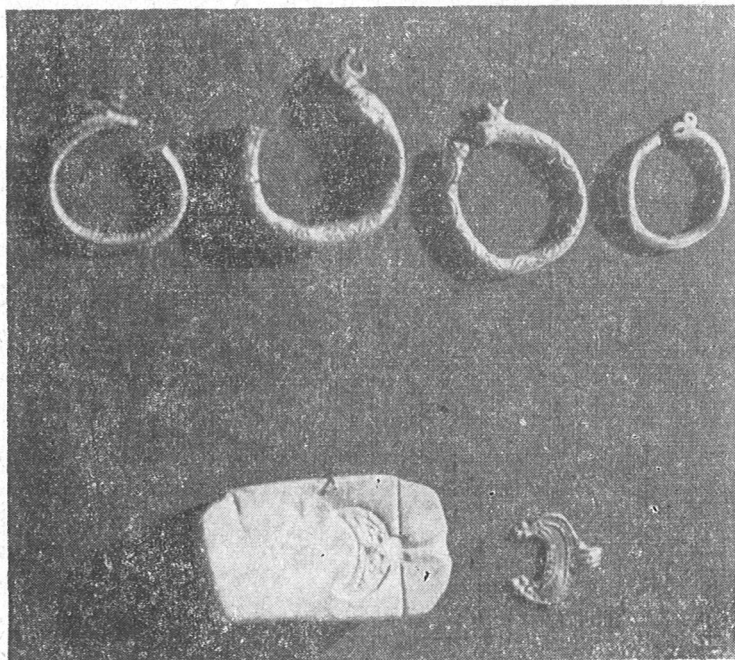
W następnej sali zawieszona na ścianie mapa ukazuje granice terytorium Państwa Polskiego między wiekiem X a XI, zaś tekst informuje o sytuacji ekonomiczno-politycznej naszych ziem, o tworzeniu się załączków Państwa i o pierwszych źródłach pisanych mówiących o plemieniu Polan. W gablocie, w krótkim zarysie, przedstawione jest osadnictwo na Pomorzu (mapa z punktami osadniczymi w wiekach X—XIII oraz fotografie grodów wyżynnych). O wiele szerzej potraktowana jest historia najstarszego Gdańska. Przytoczony ustęp z *Żywotów św. Wojciecha* wzmiankuje słowiańską nazwę grodu „Gydanyc”, a tekst oparty na kronikach i dokumentach podaje zwięzłą historię grodu od roku 997 do 1308. Plansze pokazują rekonstrukcję omawianego



Ryc. 7. Fragment ekspozycji stałej dotyczący rolnictwa.

7. Fragment of permanent exhibition on agriculture.

obiekty i jego usytuowanie na tle dzisiejszej sieci ulicznej miasta. Fotografie natomiast zapoznają z budownictwem mieszkalnym i konstrukcją wałów obronnych. Szereg zabytków drewnianych (łopata, widły, łyżki) i metalowych (noże, krzesiwo) tematycznie związany jest z gospodarstwem domowym. Dbłość o higienę ilustruje fotografia łaźni i zachowana miotła.



Ryc. 8. Wyroby złotnicze i forma odlewnicza pochodząca z Gdańska — fragment ekspozycji stałej.

8. Products of goldsmiths' art and mold originating from Gdańsk — fragment of permanent exhibition.

W trzech wolno stojących dwustronnych gablotach scharakteryzowana jest gospodarka na Pomorzu. Zestaw zabytków uzupełniają wypisy z Ibrahima ibn Jakuba oraz materiały ikonograficzne. W dziale tym omówiono rolnictwo (drewniane radło z Lisiej Jamy w pow. kartuskim, sierpy, ziarna zbóż — ryc. 7), hodowlę (czaszki zwierząt udomowionych i jajko kurze), sadownictwo i warzywnictwo (nasiona i pestki owoców), bartnictwo i zbieractwo, oraz myślistwo (róg i kości tura, żelazne grociki strzał łuku). Między gablotami stoją, uzupełniając wzmiakowany temat, prężnica do zboża z Gorzędzieja w pow. tczewskim, drewniane korytko i czaszka łosia z Gdańska.

Dalsza część ekspozycji tematycznie związana jest z gdańskim rzemiosłem. I tak kołodziejstwo reprezentuje drewniane koło z XI w. i oś wozu, bednarstwo — zrekonstruowane naczynie drewniane i klepki, tokarstwo — toczone drewniane talerze. Dość obszernie ujęte zostało przedziałnictwo i tkactwo. W gablocie znajdują się narzędzia związane z obróbką lnu, np. miedlica,

prześliki do wrzecion, żelazne nożyce i fragmenty wełnianych tkanin, w tym pasiaki. Następne rzemiosło — to szewstwo. Eksponowane są męskie buty sięgające kostki, płytke obuwie kobiece zdobione haftem i ażurem, fragment ozdobnej pochwy do noża oraz zestaw narzędzi szewskich. W kowalstwie prócz typowych dla tego zajęcia wyrobów, jak nożyce, gwoździe, nity itp. pokazane są także przedmioty artystyczne: okucie do drzwi, inkrustowany miedzią klucz do szkatułki czy też ozdobny łańcuch z kolcem. Szereg różnych typów kabłączków skroniowych wykonanych z metali kolorowych, tygielki odlewnicze — potwierdzają istnienie w Gdańsku pracowni złotnika (ryc. 8), a ozdobne grzebienie rogowe, kościane igły, rylce, szydła i półwytwory — pracowni rogowiarskiej. Ostatnie z omówionych rzemiosł — to garncarstwo. Prócz naczyń górą i całkowicie obtaczanych i den ze znakami pochodzących z Gdańska i Pruszcza Gdańskiego znajdują się tu modele kół garncarskich — nożnego i ręcznego — oraz kościany grzebień służący do ornamentowania naczyń. Rzemiosło, jak i gospodarka, ilustrowane są, celem poszerzenia tematyki, materiałem ikonograficznym.

Następnie przedstawione są takie zagadnienia, jak: uzbrojenie (rysunki przedstawiające wojownika pieszego i konnego, zestaw broni — topory, groty strzał kuszy i oszczepu, skórzana pochwa miecza, ostrogi, strzemię), handel (mapa ilustrująca kontakty handlowe Gdańska z innymi krajami, przedmioty importowane, monety, w tym część skarbu srebrnych monet z Luzina w pow. wejherowskim) i komunikacja (płoza sań, klepka poszycia łodzi, kościana łyżwa, wędzidło).

Ostatni dział wystawy to kultura duchowa, w której skład wchodzi zdobnictwo (kabłączki, pierścionki, paciorki), zabawki i instrumenty muzyczne (bąki, grzechotka, miniaturowe naczynia, łódeczki, piszczałka z rogu i kopia gęśli) oraz przedmioty kultu w postaci krzyżyków bursztynowych, kaptorg, amuletów i posążku dwugłowego bóstwa z Nowego Wiecu w pow. kościerskim.

Wystawa z roku na rok cieszy się coraz większym powodzeniem. W roku 1966 liczba zwiedzających przekroczyła już 25 000 osób, w tym większość stanowiła młodzież szkolna.